

marksizam i estetički humanizam

dragan žunić

1. Već sama činjenica da se marksizam bavi umetnošću razgnevuje pokoji brižnu duševnost, zbog mnogo čega što je pod imenom »marksizma« učinjeno u svetu, pa i umetnosti. Ukratko, politička praksa koja sebe naziva marksističkom nije odolela iskušenju da uposli umetnost, koja je, pak, u tome uposlenju izgubila upravo svoju bit. Nije se pokušalo s religijom, na primer, jer je ova neupotrebljiva za marksizmom obeležene političke svrhe. Njoj je dodeljeno područje neprikosnovene privatnosti, no uz lakomisleno uverenje da se privatnost takođe može organizovano dokrajiti zaposeti politikom i ideologijom. Umetnost se takođe obraća intimi, ali je to shvaćeno upravo kao pogodnost za krijumčarenje ideološkog i suptilnim vehiklom u suptilitet. Da od finoga tkiva umetničkog tu više ništa ne ostaje – odveć je jasna konsekvencija, pred kojom svaka užurbana politika ostaje ravnodušna.

Tako mora biti sve dok se odnos marksizma i umetnosti shvata kao susret ekspanzivne metode tumačenja i obdelavanja sveta, i jednoga njegovog dragocenog segmenta, koji bi, smatra se, mogao služiti. Pri tome se, naravno, ne vidi da su i marksizam i umetnost na istome poslu očovečenja, ali svagda u svojim *osobenim* dejstvima. Umetnosti se oktroiše zadatak koji ona, na sebi svojstven način, već izvršava, pa se, paradoksalno, oktroisanjem, razara njena osobenost i, eo ipso, njena osobena »funkcija«, a zadatak više ne izvršava!

2. Većina prigovora marksističkim elaboriranjima »estetičkih« tema tiče se ove nesrećne politizacije. Izvan toga, primedbe se mogu grupisati i sveći na poentu prašnjave šale o slonu u staklarskoj radnji. Naime, ako se pod »marksizmom« razume skup gotovih i grubih »metodoloških« kriterija, kao što su »klasna borba«, »proletarijat«, »baza-nadgradnja« (te čitav sistem ideoloških korolarija), onda je uistinu reč o otevoljenoj grubosti. S druge pak strane, naivno je revoluciju smatrati povесnim filigranstvom. *Suptilitet* promene sveta – to je danas teško dokučiva ideja. Najzad, ni umetnost više nije prepodobna mademoiselle, kojom se može olako poigravati baš svaka pohotna i raspusna politika.

3. Pomenuti *hybris* ovde ne obrađujemo. Zanima nas jedan mogući način shvatanja onoga odlučujućeg u povezivanju *biti* umetnosti i *biti* marksizma. (Može li se bez fenomenološkog uvida u prvu i kritičkog probijanja do druge?)

Maksimum dopuštenog pojednostavlivanja, zarad operacionalnih svrha, ovlašćuje nas da bit umetnosti centriramo oko pojma »stvaralačkog«, a bit marksizma oko naloga *Jedanaeste teze*, uz uverenje da se ovakva pojednostavlivanja mogu samo poželeti u svetu složenih, podrobno razrađenih i sistematizovanih dogmi.

Marksizam je uznapredovao. On više ne zlorabi umetnost, već sada njome imenuje slobodu i atribuiru u-topos izmenjenog sveta.

Jedanaesta teza je varirana i parafrazirana, pa i u »estetičkom« smislu. Rečeno je, na primer, da ona ne važi za svet umetnosti; ne može se reći: »Estetičari su do sada samo različito tumačili svet umetnosti, no, radi se o tome da ga treba promeniti.« Sasvim tako. Ali, ova varijacija – kojom se želi narugati pragmatističko-normativističkim protezanjima ideoloških pretenzija »marksističke estetike« – pretno se udaljava od svoje matrice, budući da se u drugome delu parafraze govori samo o »svetu umetnosti.« Mi tvrdimo da 11. teza važi i za estetiku (umetnost, sve dok se u drugom delu radi o promeni globalnog sveta. Onda će svaka izmena u prvome delu biti prikladna. Jer, sva su tumačenja, sve interpretacije dozlogrdile. Nikad dovoljno promena; Axelos je, svojom varijacijom, u pravu samo utoliko što odbija tekuću *nemišljenu* tehničku izmenu sveta (zahtevajući sada njegovo promišljanje).

Varirajmo dalje! Iz ugla teorije odraza, realizma; koja je pored »socijalističkog« izmislila i »kritički« da bi spasla nekog velikog pisca (primerice, T. Manna), a danas prodala dušu đavolu »magičnog« realizma da bi spasla ideološku formulu pred stvaralačkim naletom južnoameričkih književnih mirakula – iz njenoga ugla, velimo, »umetnici su i do sada samo tumačili svet...«, a tumačiće verno (»odraz«; »prisvajanje«) i nadalje njegove političke promene.

Ali, zar nije već odavno jasno da prvi deo varijacije mora glasiti: »Umetnici su do sada stvarali svetove...«, da bi njime bio iznuden (hvaljena nužnost!) i drugi: »... radi se o tome da to od sada čine i ostali.«

Da li, pak, zbog ove poletne sinkraze umetničko-stvaralačkog i stvaralačke promene sveta umetnici moraju dobiti privilegovano zvanje pionira i protomajstora, a umetnost status paradigme autentičnog, slobode, istinskog života pojedinca i zajednice? U marksističkim domišljanjima umetnost je, uistinu, često dobijala mističnu avru kvazi-romantičke kvintesencije. Umetnici, naravno, nisu dobijali ništa, uzpoko očekivanju da se na isti način obnovi i romantički pojam genija. Jer, uzdiže se jedan apstraktni pojam umetnosti, umetničkog rada, a društveni položaj koji bi umetnici mogli tražiti

kao društveni ekvivalent-naknadu za svoju »metafizičko-povesnu« alhemiju, već je rezervisan za drugu »kastu.« Dakako, umetnicima i ne pada na pamet da traže ono na šta niko ne bi smeo polagati svagda vanpovesna prava. I tako dalje.

4. Marksistički su poslenici, sve bežeći od dogmatskog bavljenja umetnošću, često zalazili u polje *estetičkog humanizma*, uzimajući umetnost, tj. »princip« umetničkog rada, kao uzor ljudskog autentičnog rada i života autentične zajednice, »estetizujući« ljudski društveni svet, svagda po modelu »romantički« zamišljene biti umetnosti – protegnute na svekoliko događanje sveta.

Ima li tome objašnjenja?

Marksisti nisu izmislili ideju estetičkog humanizma. Marx ponajmanje. Ona ima svoju predistoriju.

Obračanje antičkom idealu kalokagatije približilo bi nas opasnosti zapađanja u metodološku nevolju polaženja *ab ovo*. No, već se u Shaftesburyjevom spajanju estetskih i moralnih vrednosti može videti daleki podsticaj za Kanta, koji će od dvojstva svetova (teorijskog i praktičkog) doći do transcendentnog jedinstva sistema u »estetskom« (tj. u umetničko-tehničkoj svrhovitosti). Pod odlučujućim uticajem Kanta, a možda i Fichteovog romantičkog ekscesa u reči o izuzetnoj moći umetnosti da ezoterično transcendentno stanovište učini »javnim«, Schiller je, smatra se, zasnovao koncepciju »estetičkog humanizma« (Windelband), »estetske države«, tj. čitavu jednu estetičko-humanističku filosofiju povesti. (Ne može se, bar u ovim pitanjima, pouzdanost utvrditi presudni smer inače uzajamnog uticaja Fichtea i Schillera). Ovak misaoni tok dobija svoj ekstremno-romantički oblik u ranoj Schellingovoj »estetizaciji« univerzuma, proizvođenjem umetnosti u organon filosofije, te u poetsko-filosofskim uzletima Novalisa, Holderlina...

U paralelenom, no nešto mlađem toku, počev od Schopenhauera, preko Kierkegaarda, do Nietzschea, razvijao se »indiferentistički«, »fermiistički« i, najzad, »voluntaristički« »estetizam desperacije.«

Da Marx nije vezan samo za hegelovski vrhunac nemačke klasične filosofije, već da štošta duguje i drugima, dobro je poznato. Takođe je o ideelnoj vezi sa Schillerom, posebno preko pojma »živoga lika« (*lebende Gestalt*; *lebendige Gestalt*) objavljena istraživačka reč (L. P. Wessell, Jr).

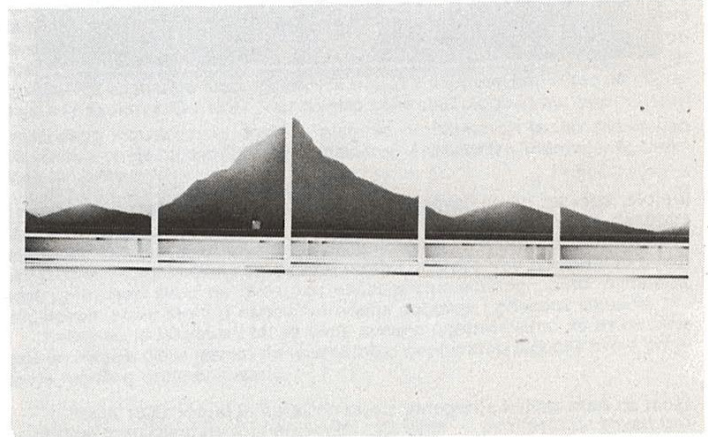
Najzad, u još jednoj paraleli (ovog puta s Marxovom mišlju) razvijao se »filantropski estetizam« J. Ruskina, te prerafaelskog omnipotentia W. Morrisa (zatim, W. Patera itd).

Bez sumnje, određenu ulogu igra i ruski estetizam (Černiševski, Gogolj...), pa, potom, veoma snažna linija »naturalističkog estetizma« Santayane, Deweya, Whiteheada, egzistencijalističke »literarizacije« opstanka, nadrealistički program estetizovanja politike (ili obrnuto) i poetske izmene sveta.

U okviru marksizma, već u misli Druge internacionale, probija ideja *homo aestheticusa*, najpostojanije obrađivana u spisima Klare Zetkin: u njenoj viziji estetskog društva, tj. svakoga čoveka kao *Lebenskünstlera*, istovetnosti slobodnoga rada i slobodne umetnosti. Besprimerni rascvat umetnosti u prve tri decenije ovoga veka nagnao je K. Teigea da iznađe pojam *poetizma*, kojim obeležava bit umetnosti života, kao stvaralaštva. No, već krajem dvadesetih godina staljinizam počinje svoj raščaravajući pohod. Lenjinova smrt, harkovska konferencija, »otkrice« *Ekonomsko-filosofskih rukopisa*... »bitno oblikuju – uz ostale činioce – period u kojem ideja »estetičkog humanizma« pičinje da se račva.

S jedne strane, ona još od tridesetih godina započinje svoj znameniti hod u delu Herberta Marcusea, u kojem dolazi do vrhunca (»društvo kao umetničko delo«, »estetski etos«), »praćena« snažnim koncepcijama negativno-kritičke uloge umetnosti (Adorno), utopijske dimenzije umetnosti (Bloch), heideggero-marxističkog variranja ideje o igri sveta i umetnosti (npr. Axelos), itd. Uz to, marksistički pojam *praxisa* dobrano je, u mnogim postavljenjima, natopljen estetičko-humanističkim sadržajem. Naravno, još štošta se sličnoga zbivalo oko ose Schiller – Marcuse (na koju ukazuje već F. Jameson). Garaudy, E. Fischer, Lefebvre... takođe prilažu vredne fragmente.

Pored ovoga eksplicitnog toka estetičkog humanizma, razvijala se, još od ideje Gorkoga o radu koji postaje umetnički, te o esteticima kao etici budućnosti, koncepcija estetskog odražavanja, estetskog vaspitanja, potom estetskog »prisvajanja« (Aneignung) stvarnosti, da bi ponosno završila u »otkrice« već otkrivene ideje estetičkog humanizma, ali ovog puta na sasvim drugim osnovama. Umesto neposrednog zlorabljenja, umetnost biva promovisana u dvorskog čarobnjaka i vrhovnog savetnika političkog svrhotvorca. Vrhunac ove nekritičke linije (za razliku od svagda kritičkih, makar i naknadnih, refleksija H. Marcusea) ujedno je bio i dijalektički krah ideološke falsifikacije ideje estetičkog humanizma, jezgrovitno formulisan u izveštaju držav-

nog Saveta DDR (1967) o tome da »plansko oblikovanje (Gestaltung) svih životnih sfera prema 'zakonima lepote' spada u suštinu socijalizma.« Dakako, brojni komentatori su obilno razradili ovu filosofstvujuću preporuku.

Da li je, i koliko, Karl Marx odgovoran za svekoliki život ideje estetičkog humanizma, pa i za specifičnu primenu sintagme »zakoni lepote«?

Prvo, već je ubedljivo pokazano da mnogi pravci u postmarksovske estetici imaju svoje dublje utemeljenje u nekoj od linija nemačke klasične filosofije (koja, zna se, nije homogeni corpus), iz koje se teorijske preferencije onda tumači i sam Marx. Nadalje, Marx biva interpretiran i iz drugih misaonih tradicija. Najzad, može se pozitivno utvrditi da se u Marxa ne nahodi ništa drugo osim nekoliko metafora o umetničkom karakteru rada, te globalna ideja totalnog čoveka, koja se vazda interpretira u klasicističkom duhu, ili po modelu renesansnog homo universalisa, pa, eto, i u estetičko-humanističkom smislu. Elem, problem je u interpretacijama. Marx niti začinje, niti razvija estetički humanizam. Njegove ideje stižu se u zahtevu za promenom sveta. koje su to sile, koja prigoda, koja nevolja, iz kojih se ova promena, njen rezultat, shvataju po uzoru umetničkog rada, iliti njegova efekta? Već smo, sasvim oskudno, pokazali o kojoj se teorijskoj baštini radi. No, jasno je da ona sama ne može poroditi ovako razudenu ideju estetičkog humanizma u marksističkom mišljenju, pogotovu bez Marxovog ekscitnog podstreka. Šta se tu onda zbiva?

Suočimo se, najpre, s činjenicom različitog vrednovanja Marxove filosofije iz osnova »iste«, estetičko-humanističke interpretacije.

Možemo smatrati da je cela linija estetičkog humanizma, koju pratimo od Zetkinove, preko Marcusea, do svekolikih tumačenja pojma rada, praxisa, autentične egzistencije, po paradigmi umetničkog rada i biti umetnosti (gde ima i jugoslovenskih marksista), izgrađena na uverenju da je upravo mogućnost estetičko-humanističke interpretacije Marxa, ili estetičko-humanističkih ekstrapolacija, ono najbolje u marksizmu, najvrednije, najmanje podložno dogmatizaciji i ideologizaciji. Smatra se da su Marxova vizija komunizma, koncepcija (raz) otuđenja i izvorne ljudske delatnosti nabijene »estetskom dimenzijom«, te da je Marxov misaoni razvoj 1843-45, tj. njegov rezultat svojevrсна »aesthetic utopia« (Wessell). Opšti je utisak da »toplina« ovih stanovništva odobrava polemiku o valjanosti ove ili one interpretacije Marxa, pa i o svojoj sopstvenoj zasnovanosti.

S druge strane nalaze se oni koji upravo iz označavanja Marxove filosofije »estetičkom«, ovu proglašavaju promašenom i neupotrebljivom.

Karakteristično je mišljenje R. K. Tuckera, koji Marxa naprosto smatra od sveta izolovanim prorokom, moralistom, koji projektuje svoje vizije na društveni život i sanja o budućem »estetskom životu«. Nadalje, čitava komunistička teorija ima, po Tuckeru, »estetičko obeležje«, i nije drugo do neka

quasi-schillerovska antropologija, svojevrсна religija estetskog i estetička ideološka koncepcija razotudene (navodno »estetske«) ličnosti. Naravno da se o takvoj, navodno Marxovoj filosofiji, onda veli da je kobno neempirička.

Morpurgo-Tagliabue takođe smatra Marxa prorokom (i istoričarem, doduše) koji govori o društvu prepravijenom prema »jednoj ne-novo koncepciji umetnosti«. Proširenje biti umetničkog rada, smatra on, na čitav ljudski rod, jeste ona ideja u kojoj je Marx potpuno na pozicijama W. Morrisovog »joy in labour«. Tako Morpurgo-Tagliabue na istu liniju stavlja (smatramo, nekorektno) interpretirani marksizam, preraphaelitski filantropski estetizam (Ruskin, Morris), te estetizam demokrata reformista (Dewey, Whitehead). Argumente nalazi u Marxovoj obuzetosti helenskim i renesansnim idealom, te u njegovu principu totalnosti (ličnosti), koji se, prema interpretatoru, uvek svodi na estetičku koncepciju čoveka. Uverenjem da je, ipak, ono najjače u Marxa njegova ekonomsko-društvena, istorijska analiza (a ne pomenuto estetičko-humanističko proroštvo), kojom »proroštvo« dobija snagu, Morpurgo-Tagliabue nije izbegao pogrešnoj, tj. »stranom« idejom vođenoj interpretaciji Marxa.

S ovakvim koncepcijama i ocenama Marxa mora se razgovarati jedino na temelju istraživanja slova Marxove filosofije, te, potom, duha markizma i njegovog radikalnog zahteva za promenom sveta. Da se taj zahtev koncentriira oko estetičko-humanističke ideje-ideala – teško je dokazati.

Najzad, mnogo veću štetu Marxu nanose ona oficijelna, državno-filosofska (?) nastojanja da se Marx protumači, tačnije aplicira, na način ideologizovanog estetičko-humanističkog samoobmanjivanja. Jer, ideja estetičkog humanizma može, tvrdimo, opstati u modusima *metafore* i *utopije*, ali je u modusu *ideologije* besramna prevara. Ono što se, inače, radikalno odbacuje, odeva se u pravoverno ruho i proglašava neposredno-ostvarivim (ako već ne i ostvarenim).

Ovde se – jer nije lako polemisati – obično preporučuje istraživanje teorijske baštine, i odgovorno zagledavanje u bit ugroženog povesnog opstanka. Valjda se i pre neumoljive presude povesne prakse može naslutiti nešto o valjanosti-lažnosti idejnih i ideoloških građevina!

Kako je nagovešteno, istraživanje razvoja ideje estetičkog humanizma mora, pored zahvatanja u teorijsku baštinu, plodno odustati od navodne teorijske imanentnosti ovoga razvoja, i obratiti se povesnim segmentima »odgovornim« za različita pojavljivanja (i uopšte pojavljivanje) ove ideje.

Razumljivo, klasičnom istorijsko-materijalističkom shemom ne može se obdelavati ovako suptilna problematika. »Klasna pozicija« ovoga ili onog afilosaфа ne kazuje nam ništa više od reči o njegovom startnom položaju, iz kojega se može štošta različito izroditi. S »ekonomskim položajem« je još beznađnije. Sociološko istraživanje naše ideje moralo bi posegnuti za profinjnjom aparaturom.

Već se iz osnovne teorijske postavke o sprezi stvaralačke biti umetnosti i marksističkog creda – promene sveta, uvida sinkretička priroda estetičkog humanizma. On nije drugo do estetizovana ideja revolucije, estetički pojam »revolucije«, revolucija u estetizovanoj formi. . . Otuda onda proisihodi metodološko pravo da tačku povesnog posredovanja ideje estetičkog humanizma nađemo upravo u pojmu revolucije, tj. da bit povesnog izrastanja naše ideje tražimo kroz odnos prema pojmu i praksi aktuelne i virtuelne revolucije. K tome, »revolucija« se može smatrati žižom svih društveno-povesnih, klasnih, političkih, filosofskih, moralnih, umetničkih itd. stremljenja.

Podrobno istraživanje (čiji se momenti ne mogu ovde izlagati) pokazuje da ideja estetičkog humanizma nastaje svagda u atmosferi specifične metamorfoze neartikulisanog i difuznog revolucionarnog zanosa, tj. kao *jedna od* teorijskih konsekvenci radikalnog nezadovoljstva stanjem društva i povesi, bez preciznijeg uvida u mogućnosti, pravce i sredstva radikalnog, stvarnog oslobođenja. Sledstveno, taj estetičko-entuzijastički rascep pokazuje se u zbunjenosti pred pitanjem o subjektu radikalne promene.

Francuska buržoaska revolucija (1789), revolucionarna 1848, oktobarska revolucija (1917) jesu one tri tačke oko kojih se mogu centrirati znatno šira istraživanja idejnih i »estetičkih« vrenja.

Najkraće, pojavljivanje naše ideje na kant-fichte-schillerovskoj liniji već je objašnjeno kao estetičko-humanistička, estetičko-antropološka supstitucija neostvarene političke revolucije (Francuska), iliti ekonomskog postignuća (Engleksa). Objasnjeno je zašto je u Nemačkoj, »koja je uvek bila pre-revolucionarna, tradicija estetičkog humanizma živo delovala usred razvika moderne naučne misli« (Gadamer). U drugome periodu, filantropski estetizam W. Morrisa, s jedne, i Marxovo stanovište, koje *nije* estetičko-humanističko, s druge strane, neposredno dokazuju opravdanost teze o nastajanju ideje estetičkog humanizma usred fluidnog revolucionarnog zanosa koji je praćen zbunjenošću oko subjekta. Morris radije ulepšava okoliš, jer ne zna šta bi sa svojim pravednim nezadovoljstvom u vrenju nevolja; Marx pronalazi proletarijat, i nema potrebu za »estetizacijom«. »Estetizam desperacije« takođe potvrđuje našu tezu, u šta se može uveriti svako ko »zaviri« u političko (u širem smislu) držanje ovde pomenutih njegovih nosilaca. Najzad, Marcuse ne bi porekao da se nalazio u neprekidnom traganju za subjektom, što je, velimo, vazda održavalo živom njegovu estetičko-humanističku orijentaciju. Ako neke savremene pojave ideje estetičkog humanizma (pre svega ona državno-teorijska) na prvi pogled opovrgavaju našu pretpostavku time što se za njihove nosioce može tvrditi da upravo najdoslednije i nepokolebljivo svoju uverenost u povesnu određenost revolucionarnog subjekta – proletarijata, onda nam ne preostaje drugo već da, iz iskustva svoga istraživanja, inverzivno pretpostavimo kako tamo upravo pojava ideje estetičkog humanizma razotkriva ideološku sigurnosnu masku dubinske zbunjenosti oko subjekta, koji – iako proklamovan – ne dovodi do očekivanog zbivanja ljudskosti (ili nije ni zadobio pravu povesnu priliku za dejstvo).

Nemogućnost da ovde podrobno obrazložimo svoje stavove zaista onepokojava, i to pred svagda željenom kritičkom recepcijom, ali ne i pred ideološki pre-formiranim »mišljenjem«, na koje ne bi mogla delovati nikakva sila argumentacijske ekstenzije.

